

A munkás-önigazgatás jelszaváról és a munkástanácsokról

„1956 plakátjai és röplapjai október 22–november 5” címmel 1991-ben egy kiadvány jelent meg (szerkesztők: Izsák Lajos, Szabó József és Szabó Róbert, Budapest, Zrínyi Kiadó), amelynek fő értéke, hogy nem tartalmaz kommentárokat, csak a korabeli, megőrződött dokumentumok fotómásolatait. A téma áttekintéséhez e kötetet választottam kiindulópontnak; amit tehát előadok, ennek a kommentárja, vagyis az én olvasatom.

Az első, ami megállapítható, az az, hogy kétféle munkástanácsot kell megkülönböztetnünk. Az egyik *területi elven* jött létre, éppúgy, mint a különböző „nemzeti bizottság”, „forradalmi bizottság” vagy „néptanács” elnevezésű testületek. A másik az üzemi *munkástanács*, amely a munkahelyeken szerveződött (kivált az ipari üzemekben). Spontán forradalmi szervekről van szó, amelyek viharos gyorsasággal vették át a váratlanul megbénult államigazgatás feladatait. Ebből fakad a kettősségük. A területi szervek az általános közigazgatási funkciók betöltésére alakultak. Ilyen volt például a szegedi *Városi Munkástanács*, amely később *Néptanács*nak nevezte magát, és hirdetményben tette közzé, hogy „átvette a város életének irányítását”. Hasonló városi munkástanács alakult Gyöngyös, Heves, Szajla, Dunapentele és Vác településeken, amikről az említett kötet is tudósít.

Ettől eltérően az üzemi munkástanácsok az állam *gazdaságigazgató*, termelésigazgató funkcióinak betöltésére szerveződtek. Ugyanakkor hamar politikai legitimitást nyertek azáltal, hogy a *SZOT Elnöksége* október 26-án felhívást tett közzé a munkásigazgatás megszervezésére az üzemekben, s a kezdeményezéssel az *MDP Központi Vezetősége* október 28-i nyilatkozatában egyetértett. Ennek köszönhetően az üzemi munkástanácsok a hamarosan bekövetkezett szovjet invázió után is a helyükön maradhattak, s nem az azonnali, „menetből” történő feloszlás lett a sorsuk, mint a területi forradalmi szerveknek.

A katonai-hatalmi fordulat azonban rájuk nézve is súlyos következménnyel járt. A munkás-önigazgatás kérdései háttérbe szorultak, és az üzemi munkástanácsok az új kormány politikai ellenzékének szerepébe kényszerültek, akarva-akaratlanul mint a forradalom még meglévő

szervei. A konfliktus gyorsan kiéleződött. Az üzemi tanácsok mozgalma országos szervezet létrehozásával próbálkozott, ami a kormány számára általános politikai sztrájk fenyegetését hordozta, és – tegyük hozzá – nem is alaptalanul. A válasz drasztikus volt: a „munkásállam” a munkások közé lövetett (Salgótarján, december 8.). Majd megindult az állam üzemi pozícióinak visszahódítása, a hangadó munkásvezetők letartóztatása vagy menekülésre (disszidálásra) kényszerítése, valamint a munkásórség üzemi csoportjai és a pártirányítású szakszervezeti bizottságok szervezése eszközeivel. Végül pedig 1957 őszén sorra került az üzemi munkástanács-mozgalom jogszabályi és politikai „kiktatása” is.

Mindössze tehát 10-11 nap az az intervallum, amelyben az üzemi munkástanácsok vitathatatlanul csak gazdaságigazgatási funkciót tölthettek be, s amelynek fennmaradt dokumentumaiból megpróbálhatjuk kihámozni, mit is jelentett *volna* a munkás-önigazgatás. Ehhez át kell tekintenünk intézkedéseiket, követeléseiket és megfogalmazott céljaikat – ekként csoportosítva:

- Helyi, konkrét termelésigazgatási ügyek (csupán példaszerűen):

A *Közép-Dunántúli Szénbányák* munkástanácsa utasította az ajkai és környéki bányákat az *Ajkai Erőmű* szénellátására, előírva a szükséges napi termelést, hogy a régió áramellátása ne kerüljön veszélybe; a két balinkai és környéki bányát utasította a vízbiztonsági és szellőztető rendszerek folyamatos működtetésére, mert veszélyes üzemek, ahol azok egy órára sem kapcsolhatók le.

A *Csepel Vas és Fémművek* a túlmunka, a pótszabadság, a védőruha, a fizikai dolgozó nők munkaidejének, az ipari tanulók helyzetének és a munkásszálló állapotának anomáliáit tűzte napirendre.

A *Gyöngyösi Ércbánya* a vasárnapi műszak megszüntetéséről, az üzem fegyveres őrzéséről, a novemberi fizetés garantálásáról határozott.

- Az állami, központi gazdaságigazgatás hatásköri döntéseinek felülbírálata (a dokumentumokban általánosan megjelenő, egyöntetű és azonnali követelések):

A feszített, „kiszípolyozó”, központi normakövetelmények azonnali eltörlése, és az azt megalapozó (élmunkás) munkaverseny-mozgalom azonnali megszüntetése.

Az állami bérkategóriák felülvizsgálata, a legkisebb fizetés (800 Ft) megemlése 1000-1500 Ft összegre. Ez érdekes módon minden esetben összekapcsolódott a 3500 Ft-os bérplafon követelésével is, (ami akkor – bár ezt nem ellenőriztem – a miniszteri alapfizetés lehetett), és ez arra mutat, hogy a közfelfogás az 1:3, 1:4 jövedelem különbséget tartotta méltánynak és tolerálhatónak az üzemen belül.

A munkások sztrájkjogának azonnali elismerése, és ehhez kapcsolódóan az államtól és párttól független, szabad szakszervezeti mozgalom helyreállítása.

- A központi gazdaságigazgatási szervek és az üzemek kapcsolatának megváltoztatása (ezek lényegében a munkás-önigazgatás jelszavának jövőbe mutató gondolatai):

Az üzemek maradjanak állami köztulajdonban. „Gyárat, földet vissza nem adunk, az üzemek igazgatása a munkástanácsok feladata.” Ami teljesen egyértelművé teszi, hogy nem az eszközök tulajdonjogának átruházását, hanem csak egyes tulajdonosi részjogosítványok átengedését követelték az üzemi munkáskollektívák javára.

Ilyen részjog az egyszemélyi felelős vezető kinevezése. Ez „önálló gyárvezetés, az igazgató személyének meghatározása” megfogalmazásban bukkan föl a dokumentumokban.

Önálló gazdálkodási, azaz használati-hasznosítási részjog követelése. „Az üzemek maguk szabják meg, miképpen gazdálkodjanak, s ne a bürokratikus minisztériumi szervek döntsék ezt el.” Ez nagyon világos tagadása az addig érvényesített központi tervutasításos mechanizmusnak; annak alternatíváját, piaci mechanizmust és piaci önállóságot feltételez. Az „önállóság” alanya az üzem dolgozóinak összessége, akik ily módon egyfajta gazdasági társaságot alkotnak, munkaközösséget (s ennek választott vezető testületét az üzemi munkástanács, amely jogosult a technikai-operatív vezetők – ma úgy mondanánk: a menedzsment – összeválogatására, az előbb említett vezető-kinevezési részjog alapján). Az üzemi munkaközösség tehát egyfajta gazdasági társasági forma. Abban különbözik más társasági formáktól, hogy a tagsági viszony alapja nem a bevitt eszközvagyon (mint a bt, kft, rt és a szövetkezet esetében,) hanem a munkavállalók egyetlen „vagyonkájának”, *munkaképességüknek* a munkaközösség rendelkezésére bocsátása.

Haszonrészesedés követelése. „Az üzemi munkásság kapjon részesedést az üzem tiszta nyereségéből.” „Részesedés legyen a vállalati nyereségből.” „Haszonrészesedést!” Annyi világos, hogy a munkaképességre alapozott társaság (a társult munka) gazdaságilag impotens maradna a termelés eszközei nélkül. A munkástanácsok magától értetődőnek találták, hogy a dolgozói kollektíva saját jogon használja-hasznosítsa az állami eszköz-közvagyon „rájuk eső” hányadát. Vagyis az üzemet. Így ez a probléma *ab ovo* megoldott ügy volt. Természetesen vették azt is, hogy az üzem gazdálkodásában képződő nyereségen meg kell majd osztozniuk az eszköztulajdonos állammal. A haszonrészesedés követelése így nem valamiféle állami jutalmazási formáról szólt, hanem a munkáskollektívák és az állam megegyezéséről az elért (eszköz- és munkaarányos) nyereség egymás közötti megosztásáról. (Ez lényegében a Ptk.-ban szereplő haszonbérlet nevesített esetének

adaptálása az ipari eszközökre.) A megosztási arányokról azután már nem eshetett szó, mert közben megérkeztek az újabb szovjet katonai egységek, és a gazdaságigazgatási kérdések hirtelenjében lekerültek a napirendről.

Érdeemes még röviden kitérni ezeknek a munkásköveteléseknek a későbbi sorsára is.

1957 őszén a kormány a haszonrészesedés ügyében látszatengedményt tett, bevezette a *vállalati nyereségrészesedés* intézményét, amivel a „dolgozó nép” állami-központi megjutalmazása irányába vitte a dolgot. A kiosztható részesedést nagyjából háromheti bérben maximalta (ami ugye, éves szinten 49:3 arány az állam javára), a nem kioszthatót az üzemem belül lehetett munkásjóléti célokra felhasználni. A részesedés felosztásáról-felhasználásáról való döntés az egyidejűleg választani rendelt üzemi tanácsok (egyetlen) feladata lett; s ezzel az üzemi *munkástanácsok* létezésének indokai politikailag megszűntnek számítottak. A vezetők kiválasztásának joga és az önálló gazdálkodás lehetősége szóba se került. A központi tervutasításos gazdaságigazgatási mechanizmus helyreállt.

1982-ben azután a magyar jogrendben felbukkant egy olyan társasági konstrukció, amit mintha az 1956-os követelések szerint építettek volna fel: ez volt a *VGMK*, a *vállalati gazdasági munkaközösség*. Ebben a résztvevő dolgozók maguk választották meg vezetőjüket, önállóan gazdálkodhattak, nyereségükből utólag fizettek térítést a használt eszközök és infrastruktúra használatáért, a megmaradó rész felett pedig maguk rendelkeztek. Volt azonban egy jelentős korlát: a konstrukció nem terjedhetett ki az egész üzemre, mint ahogy azt 1956-ban elgondolták. Csakis egyes üzemi alrészlegek kaphatták meg a VGMK lehetőségét, a vállalat igazgatójával kötött megállapodás szerint. Így az iparban, ahol a technológia nem igen bontható meg, ez nem terjedt el. Igen sikeresnek bizonyult viszont a szellemi munka területén, különösen az akkor kibontakozó számítástechnikában.

1985-ben pedig megszületett az „önigazgató vállalat”, amely megkapta a jogot az önálló gazdálkodásra (a központi alapító szerv immár csak felügyeletet gyakorolt), az igazgatót a „vállalati tanács” választotta ki (5 éves mandátummal). A nyereségfelosztás arányai az állam és a vállalat között azonban – tudtommal – változatlan maradt. A kritikus pont ebben a „vállalati tanács” volt, amely alapvetően különbözött az üzemi munkástanácsok '56-os összetételétől: csak a tagok felét választották a munkavállalók, a többi tag irányító-vezető beosztása folytán automatikusan bekerült a tanácsba, továbbá a testület egy hatodát az igazgató volt jogosult delegálni. Ez a tanács tehát nem a társult munka közösségét képviselte, hanem sokkal inkább az aktuális vállalati elit hatalmát volt hivatott erősíteni. (S mindez olyan új jogi lehetőségekkel párosult, amelyek utat nyitottak a köztulajdonú

eszközvagyon magántulajdonba adása előtt. Ez lett az ún. spontán privatizáció alapja.)

Összegezve: a munkás-önigazgatás koncepciója, minden rögtönzöttsége dacára, az 1956-os magyar munkástanács-mozgalom történelmi jelentőségű eredménye volt. E koncepció visszájára fordított egy logikát: míg a *kapitalista gazdaságban az eszközvagyon tulajdonosa bérel munkásokat (a munkaerőpiacon)*, addig a munkás-önigazgatás gazdaságában a társult *munkaerő-tulajdonosok bérelnék* eszközöket (az állami közvagyonból). És ez a munkáslét „bérmunkás” minőségét megszünteti.

A magyar munkások tehát modellt találtak a (magán és állami) kapitalista termelési mód bérmunka-rendszerének egy új rendszerrel történő felváltásához.